

K OTÁZCE KRÁLOVSKÉ HODNOSTI A PANOVNICKÉ IDEOLOGIE ČESKÉHO KRÁLE VLADISLAVA I.*)

Karolina Adamová

I. ČESKÁ PANOVNICKÁ IDEOLOGIE VE 12. STOLETÍ, ZVLÁŠTĚ ZA KRÁLE VLADISLAVA I.¹⁾

Ve 12. století dochází v českých zemích ke krystalizaci panovnické ideologie a koncepce státu. V této době ještě převládá spíše jakási politika improvizace související úzce s osobou panovníka, než politika promyšlená a cílevědomá, i když tu zřejmě i v této fázi feudalismu určité konstanty byly (obrana suverenity). S koncepcí státu souvisí bezprostředně i vývoj a uplatňování státnosti.²⁾ Obsahem panovnické ideologie, jejímž nositelem byl panovník ovlivněný ve svém myšlení celou řadou vnějších faktorů, byl v podstatě souhrn představ a názorů, často symbolické povahy, o postavení panovníka ve společnosti, zachycujících skutečný stav i stav ideální (postulovaný).³⁾

Panovnická ideologie byla šířena živým slovem, písněmi minnesingerů, vyprávěním účastníků válečných tažení a křižáckých výprav, legendami, církevními obřady i duchovními písněmi. Našla uplatnění i v psaném slovu, což bylo ovšem omezeno na velmi úzký okruh lidí, v podstatě pouze na klérus. S odrazem panovnické ideologie se setkáváme i v ilu-

*) Před rokem 1158 hovoříme o českém panovníku Vladislavu jako o knížeti Vladislavu II., po jeho korunovaci v roce 1158 jako o králi Vladislavu I.

1) K první části stati srv. A. J. G u r e v i č , Kategorie středověké kultury, Praha 1978.

2) J. S p ě v á č e k , Lucemburské koncepce českého státu a jejich přemyslovské kořeny, Sborník historický 24, Praha 1976, str. 5-7, srv. str. 36, pozn. č. 12.

3) Ve středověku je panovník se svým okázalým dvorem záměrně oddělován od poddaných podobně jako bůh na nebesích od pozemské říše. Poddaní mají k panovníku vzhlížet jako věřící k bohu. Biblická představa o všudypřítomnosti boží se promítla i do myšlenky o "všudypřítomnosti" panovníka. Jako doklad je možno uvést autentiku z doby panování krále Vladislava I. o vysvěcení kostela sv. Jakuba v Jakubu u Kutné Hory v roce 1165. Ze skutečnosti, že v autentice jsou uvedena jména krále Vladislava I. a královny Judity, bylo v literatuře vyvozováno (A. Merhautová a j.), že se královský pár obřadu vysvěcení účastnil. M. Pavlíková přesvědčivě dokázala na základě srovnání textů soudobých autentik, že Vladislav s Juditou se ceremoniálu svěcení neúčastnili. Ve středověku bylo totiž zvykem uvádět v autentikách i jména nepřítomných panovníků na důkaz jejich "všudypřítomnosti". M. Pavlíková, O oltářních autentikách biskupa Daniela I., Věstník Královské České Společnosti nauk, třída filosoficko - historicko - filologická, ročník 1951, II, Praha 1952, str. 5-n.

minovaných rukopisech, které zase zpětně působily na její další utváření. Z iluminovaných rukopisů vzniklých v českých zemích má tu zásadní význam zejména spis s. Augustina De civitate Dei. K šíření a vyjádření panovnické ideologie, moci a slávy panovníka dochází i prostřednictvím dvorského umění.

V české panovnické ideologii 12. století přežívá i přemyslovská pověst,⁴⁾ která je v Čechách písemně zachycována již od 10. století. Její některé kořeny lze v analogiích sledovat až ke Keltům a do antického starověku. Pověst se rozšiřuje v době, kdy Přemyslovci již bezpečně ovládali český stát po potlačení separatistických tendencí v zemi. Inspirátory toho byli nepochybně sami Přemyslovci, kteří tak chtěli zdůvodnit svou suverenitu, předurčení k vládě a kontinuitu dynastie.⁵⁾

O prodloužení životnosti přemyslovské pověsti se zasloužili moravští Přemyslovci. Snad to byla jakási reakce na využívání svatováclavského kultu v Čechách. Moravský údělný kníže Konrád Ota, který nechal vyzdobit v roce 1134 kapli sv. Kateřiny ve Znojmě freskami s přemyslovským cyklem,⁶⁾ nepochybně usiloval z politických důvodů o protiváhu svatováclavského kultu. Jistě je třeba vznik znojmského přemyslovského cyklu posuzovat v souvislosti s tradicemi Velké Moravy a s teorií translatio regni, která v pojetí přemyslovských moravských údělných knížat směřovala k udržování velkomoravských tradic na jejich území. Moravský údělník Konrád Ota chtěl proti pražskému Vladislavu II. dosáhnout českého trůnu.

S rozšířením a upevněním křesťanství v českých zemích vyvstala nutnost nahradit pohanskou pověst legendou, která by se opírala o křesťanskou ideologii. Místo pohanského knížete Přemysla neurozeného původu se již během 11. století stále více prosazuje kult zbožného křesťanského Přemyslovce Václava, syna knížete Vratislava.

V mnoha směrech však přemyslovská pověst přetrvávala v transformované podobě v ideologii českých panovníků i v pozdější době. Povolání Přemysla z nadpřirozené moci na knížecí stolec bylo konkretizováno ve

4) K přemyslovské pověsti srv. Kristiánovu legendu - k vydání připravil J. Ludvíkovský, Praha 1978, str. 18-19 a Kosmovu kroniku českou (úvod M. Bláhová a Zd. Fiala), Praha 1975, str. 18-23.

5) Zd. F i a l a, Přemyslovské Čechy, II. vyd., Praha 1975, str. 32-34. Viz dále D. T ř e š t í k, Kosmova kronika, Praha 1968, str. 166-183, zvl. str. 181-183. Též V. T i l l e, "Přemysl Oráč", Časopis pro dějiny venkova, 1928 r. XV, č. 2, str. 81, 83. T ý ž, K nejstarším českým pověstem, Český časopis historický XI, 1905, str. 425-427. K tomu též R. U r b á n e k, K české pověsti královské, Časopis společnosti přátel starožitností českých v Praze, 1915, 23, str. 1-n., 13-n., 1916, 24, str. 8-n., 49-n.

6) K nástěnným malbám v kapli sv. Kateřiny ve Znojmě viz A. F r i e d l, Přemyslovci ve Znojmě, Praha 1966.

smyslu božského původu panovnické moci. Sídlem přemyslovských panovníků se stal od Vladislava II. opět Pražský hrad. Vyšehrad však stále zaujímá důležité místo. V předvečer nastolení (korunovace) vykoná panovník vždy se svým komonstvem slavnou pouť na Vyšehrad. Odtud se ještě téhož dne navrací s celým průvodem zpět na Pražský hrad.⁷⁾

Nelze také opomenout, že v 11. a 12. století byly na Vyšehradě uloženy střevíce, selský šat a kabela, které byly spojovány s bájným Přemyslem a staly se nezbytnou součástí nastolovacího obřadu. Podobně i symbolika bílého koně míří k panovníku. Všechny tyto jevy měly hluboký symbolický význam se vztahem k moci a vládě.⁸⁾

Se svatováclavskou legendou se setkáváme již v písemných památkách 10. století. Ve 12. století ovlivňovala církev velmi silně světskou moc prostřednictvím myšlenky svatých věčných panovníků (světec a panovník v jedné osobě). Z iniciativy přemyslovských panovníků se stal svatým věčným panovníkem - rex perpetuus - i kníže Václav, jehož kult byl církví všestranně podporován.⁹⁾

Sv. Václav, "dědic české země" zůstával i po smrti v nebeské sféře českým knížetem, jak proklamovala panovnická ideologie. Václavovým nástupcem a zástupcem na zemi byl vládnoucí přemyslovský panovník, jemuž byly české země uděleny světce Václavem v léno. Sv. Václav byl ochráncem a rádce českého panovníka, který využíval svatováclavského kultu k sankcionování a upevnění své moci.¹⁰⁾ Světec Václav je tedy v této době primárně využíván panovníkem a nikoli velmoži, i když není jistě nemístné spatřovat ve 12. století ve velmožích politický "národ". Pojem "čeledi" (rodiny) sv. Václava se zde již vytváří.¹¹⁾

7) Srv. J. C í b u l k a , Český řád korunovační a jeho původ, Praha 1934. Průvod nastávajícího knížete (krále) se navracel z Vyšehradu na Pražský hrad přes Juditin (Karlův) most. Na menší Malostranskou mosteckou věž byl umístěn s největší pravděpodobností na počátku 70. let 12. století reliéf, který pochází nepochybně rovněž z této doby. Reliéf znázorňuje trůnicího panovníka (snad krále Vladislava I.) a před ním klečícího muže. Reliéf je závažným dokumentem české panovnické ideologie 12. století a byl umístěn na menší Malostranskou mosteckou věž jistě i z toho důvodu, že po mostě vedla cesta korunovačního průvodu.

8) V. V a n ě ě k , Počátky práva a státu v Československu, Praha 1946, str. 124-125.

9) K této problematice viz zejména D. T ř e š t í k , Kosmova kronika, str. 183-n. Srv. t ý ž , Anfänge der böhmischen Geschichtsschreibung. Die ältesten Prager Annalen, Studia zródloznawcze, Commentationes XXIII, Warszawa - Poznaň, str. 1-37.

10) St. R u s s o c k í , Protoparlamentaryzm Czech do poczatku XV wieku, Rozprawy Uniw. Warszawskiego, Warszawa 1973, str. 263,

11) P. R a d o m ě r s k ý , V. R y n e š , Společná úcta sv. Václava a Vojtěcha zvláště na českých mincích a její historický význam, Numismatické listy XIII, 1958, str. 38. Kanovník vyšehradské kapituly (Pokračovatelé Kosmovi, Praha 1974) popisuje bitvu u Chlumce roku 1126. Na straně Čechů bojoval sv. Václav a chránil svůj majetek. Tím nebyl již jen kostel a kněžská kapitula, nýbrž celá země (stát). Srv. D. T ř e š t í k , Kosmas, Praha 1966, str. 116-117.

Realitě středověkého právníckého myšlení ovšem odpovídalo, že útok proti panovníku nebyl u nás posuzován jako svatokrádež, ačkoli - logicky domyšleno - útok proti panovníku směřoval vlastně proti vůli a moci světce, který dočasně přenesl svoji moc na vládnoucího panovníka. Jan ze Salisbury útok na hlavu státu za svatokrádež považoval.¹²⁾

Do myšlenky věčných králů se promítala představa panovníků o kontinuitě českého státu a přemyslovské dynastie. Jde o velmi abstraktní představu, která úzce souvisí se zásadou "dvojího těla" panovníka.¹³⁾ Panovník je smrtelnou bytostí a proto trvání jeho fyzické podstaty je časově omezené. Na druhé straně "trvání krále" jako představitele státu, jako nositele určité panovnické ideologie, je časově neomezené, věčné. Tato představa, transponovaná na nebesa, odpovídala i myšlence věčného krále, která je staršího původu než představa o dvojím těle panovníka. V tomto smyslu "král nikdy neumírá".¹⁴⁾

Dokladem svatováclavského kultu je rovněž jedna z nejstarších českých duchovních písní, která vznikla s největší pravděpodobností právě ve 12. století. Sv. Václav je zde vzýván jako panovník a ochránce (patron - dědic) české země. Myšlenka věčného krále a dvojího těla panovníka tvoří základní obsahové pojetí svatováclavského chorálu.¹⁵⁾

Za panování knížete (krále) Vladislava je sv. Václav v první řadě považován za panovníka. Toto pojetí akcentující světský charakter knížete Václava je možno spatřovat v zárodcích již za krále Vratislava I.¹⁶⁾ I v době Vladislavovy vlády se však setkáváme se staršími názory, podle kterých byl sv. Václav světce, mučedníkem (nejstarší pojetí) či bojovníkem - svatým vojínem (pojetí o něco pozdější).¹⁷⁾

Panovnickou ideologií českých knížat a králů poznamenal i svato-vojtěšský kult. Ve 12. století je sv. Vojtěch zobrazován vždy společně se sv. Václavem. Je zde patrně dokumentována úzká symbióza státu

12) K. M a l ý , Zločin urážky panovníka v českém právu doby předhusitské, Právněhistorické studie 15, 1971, str. 149 a 150.

13) K tomu srv. E. H. K a n t o r o w i c z , The king's two bodies, A study in Mediaeval Political Theology, Princeton, New Jersey, Princeton University Press 1957.

14) Tamtéž.

15) Srv. A. Š k a r k a , Nejstarší česká duchovní lyrika, Praha 1949, str. 31-n., zvl. str. 34 a 37. Též D. O r e l , Hudební prvky svatováclavské, Svatováclavský sborník II/3, Praha 1937, str. 63-67.

16) Srv. Evangelistář krále Vratislava - zde se setkáváme s vyobrazením sv. Václava, jehož hlava je kryta knížecím kloboukem. Z textu je zřejmé, že jde o knížete Václava. Viz P. J. L e h n e r , Česká škola malířská XI. věku, I, Korunovační evangelistář Vratislava krále, řečený Kodex Vyšehradský, Praha 1902.

17) Vzájemně se prolínající pojetí sv. Václava jako mučedníka, bojovníka a panovníka našla svůj odraz i na českých denárech. Srv. E. F i a l a , České denáry, Praha 1895.

a církve. Spojení obou světů personifikuje také touhu po míru na zemi.¹⁸⁾

Středověká myšlenka o božím původu moci panovníka, která souvisela s teorií o dvou mečích, se promítla i do ideologie českých panovníků 12. století a našla svůj výraz ve formulí "z boží milosti". Setkáváme se s ní i na opisech pečetí krále Vladislava I.¹⁹⁾ Z opisů na lici pečetí Vladislava I. vyplývá, že Vladislav je králem Čechů - Boemorum rex, případně Dei Gratia Boemorum rex. V této formulaci vystupuje do popředí ještě prvek personální - král Čechů, to jest v první řadě českých velmožů. Podobně v pojmu "koruna" převažuje ještě v této době personální prvek. Výraz "Rex Boemorum" je však již v průběhu 12. století nahrazován novějším označením. - "Rex Boemiae", ve kterém je akcentován prvek teritoriální.²⁰⁾ Například z opisu pečetí listiny rajhradského kláštera z roku 1169 je patrné, že Vladislav se považuje za krále Čech - země české.

Na rubu dvoustranných pečetí se nachází opis "Mír krále Vladislava v rukou svatého Václava". Znění opisu je poněkud pozměněno oproti původnímu znění na jednostranné pečetí z období Vladislavovy knížecí vlády, kde zněl "Mír svatého Václava v rukou knížete Vladislava".²¹⁾

Pojem mír²²⁾ je někdy interpretován příliš úzce - a contrario válka. Formulace "Mír svatého Václava v rukou knížete Vladislava" je pak interpretována tak, že mírové poměry ve státě zabezpečené knížetem Václavem má každý jeho nástupce chránit. Závazek světských panovníků zajišťovat "mír" lze chápat ve dvojím smyslu - jednak chrání panovník svoji zemi vůči nepřátelům zvenčí, jednak ji chrání proti rozbijákům uvnitř státu.

Pojem "mír" je však třeba chápat v širším smyslu slova. Tento pojem zahrnuje i tvořící se strukturu státních orgánů a úřadů v jejich správní, soudní a výkonné činnosti. Spadá sem ovšem i soustava práv-

18) Sv. Vojtěch byl poprvé společně se sv. Václavem zobrazen na mincích knížete Vladislava I. K svatovojtěžskému kultu srv. P. R a d o m ě r s k ý , V. R y n e š , Společná úcta sv. Václava a Vojtěcha, str. 35-48.

19) K opisům na pečetích knížete (krále) Vladislava srv. J. Č a r e k , O pečetech českých knížat a králů z rodu Přemyslova, Praha 1934, t ý ž , O pečetech českých knížat a králů z rodu Přemyslova, Sborník příspěvků k dějinám hl. m. Prahy VIII, 1938.

20) P. E. S c h r a m m , K a i s e r , Könige und Päpste, Stuttgart 1971, IV/2, str. 535.

21) K problematice opisů na pečetích viz zvláště R. N o v ý , K počátkům feudální monarchie v Čechách, I, Časopis Národního muzea, r. CXLV, 1976, č. 3-4, str. 144-163, zejména str. 157. Uveďme ještě, že na mincovní pečetí byl panovník zobrazen na lici a obraz sv. Václava se nacházel na rubu pečetí, tedy na straně méně význačné (analogicky platí pro mince).

22) K pojmu "mír" zvl. K. M a l ý , Zločin urážky etc., str. 149.

ních předpisů a norem obyčejového práva sankcionující klidné poměry uvnitř země.

Pojem "mír" ve středověkém myšlení zahrnuje celý komplex složitých vztahů ve společnosti, které má panovník chránit. V tomto smyslu je třeba interpretovat i větu "Mír svatého Václava v rukou knížete Vladislava". Vladislav jako pokračovatel přemyslovských tradic, jako Václavův zástupce a nástupce, má pod ochranou knížete Václava, pod jeho posvěcením, ochraňovat zemi, ve které panuje.

Opis na dvoustranné pečetí "Mír krále Vladislava v rukou svatého Václava" má dokumentovat proměnu v obsahu panovnické ideologie, či lépe její obohacení. Původně je akcentován vztah - svatý Václav - kníže Vladislav, později je zdůrazňován opačný vztah - král Vladislav - svatý Václav.

Na mincovní pečetí král záměrně proklamuje, že pokračuje v panovnických tradicích sv. Václava, kterého žádá o pomoc při zajišťování a ochraně míru na zemi. Dává sebe i české země - mír v českých zemích - do ochrany sv. Václava. Jakkoli to zní paradoxně, právě formulace "Mír krále Vladislava v rukou svatého Václava", zdůrazňuje více aktivní podíl panovníka na vládě než znění opisu na jednostranné pečetí "Mír svatého Václava v rukou knížete Vladislava". Z formulace na dvoustranné pečetí se dá vyvodit, že záleží v první řadě na panovníku, jaký mír dává sv. Václavu do ochrany.

Myšlenka, že panovník je zástupcem boha "Krista" na zemi je pouze ve zdánlivém rozporu s myšlenkou, že český panovník je zástupcem knížete Václava. Český patron je prostředníkem mezi bohem a panovníkem, prostřednictvím něho se přenáší božské posvěcení na vyvoleného panovníka.

V evropské státoprávní a panovnické ideologii se projevil významně i vliv Byzance. Pojetí panovnického majestátu v západní části Evropy bylo ovlivněno byzantskou zásadou, že panovník je vicarius Dei.²³⁾ Byzantský císař soupeřil o mocenské postavení ve světě s římským císařem. Oba dva se pokoušeli zasahovat politicky do vnitřních poměrů jednotlivých států a oba dva si činili nárok na udělování či propůjčování královské hodnosti vládnoucím knížatům.

Byzantský historik Kinnamos ve své kronice ze druhé poloviny 12. století ostře napadá římského císaře Konráda III., který prý se opovážil udělit královský titul českému panovníku Vladislavu a tím si

23) A. H o b z a , Poměr mezi státem a církví, IV. vyd., Praha 1931, str. 21-44. V této souvislosti srv. C. N i c o l e s c u , Le couronnement - "in coronatio". Contribution à l'histoire du cérémonial roumain, Revue des études sud-est Européennes, Tome XIV, 1976, N. 4, str. 647-663, zvl. str. 654. Viz též H. A h r w e i l e r , L'idéologie politique de l'empire byzantin, Paris 1975.

uzurpoval právo, které přísluší jedině císaři byzantskému.²⁴⁾ Kinnamos se ovšem mylí, neboť to nebyl Konrád III., nýbrž Friedrich Barbarossa, který v roce 1158 "udělil" Vladislavu titul krále.

Kinnamos nám zanechal zprávu, podle které Vladislav za druhé křižácké výpravy za svého pobytu v Cařihradě uzavřel v roce 1147 s byzantským císařem Manuelem smlouvu, na jejímž základě vznikl mezi Vladislavem a Manuelem zvláštní poměr, který snad lze nazvat poměrem lenním (vazalským).²⁵⁾

Poměr, podobný tomu, ve který vstoupil Vladislav k Manuelovi, existoval podle Kinnama i mezi francouzskými barony a Manuelem. Již za první křižácké výpravy požadoval byzantský císař Alexios Komnenos od francouzských baronů slib, že jimi dobytá území, která byla původně součástí říše byzantské, budou považována za léna udělená jím byzantským císařem. Uzavření takového poměru však nevyžadoval Manuel od římského císaře.²⁶⁾ Z toho lze usuzovat, že v mocenské struktuře světa považoval byzantský císař římského císaře za rovnoprávného partnera. Svým soupeřením o světovládu uváděli oba císaři do rovnováhy mísky vah, které představovaly Východ a Západ.

O povaze, obsahu a významu zvláštního poměru, do kterého vstoupil Vladislav vůči Manuelovi, nemáme žádnou podrobnější zprávu. Víme jen to, co zaznamenává Kinnamos. Na tomto poměru nebylo pro Vladislava jistě nic pokořujícího, neboť byzantskému císaři velmi záleželo na přátelství českého panovníka. Král Vladislav byl v roce 1164 úspěšným prostředníkem sjednávání míru mezi Manuelem a uherským králem Štěpánem III.²⁷⁾

Postavení panovníka v období feudální rozdrobenosti bylo více méně korigováno mocí místní šlechty. Kníže Vladislav uzavřel v roce 1153 na radu předáků země sňatek s Juditou Durynskou. V roce 1164 sjednal Vladislav z podnětu byzantského císaře Manuela po poradě s předními českými velmoži sňatek své šestileté vnučky Heleny s císařovým synovcem - byzantským princem Petrem. Naproti tomu se k válečné výpravě do

24) Srv. Fr. D v o r n í k , Manuel I. Komnenos a Vladislav II., král český. Z dějin východní Evropy a Slovanstva, Sborník věnovaný Jaroslavu Bidlovi, Praha 1928, str. 58-70, zvl. str. 64 a 67. Na str. 62 je uvedeno, že Kinnamos se narodil po roce 1143.

25) Tamtéž, str. 62, 63, 67. Viz též V. V a n ě ě k , Dějiny státu a práva v Československu, III. vyd., Praha 1975, str. 72. Srv. V. N o v o t n ý , České dějiny, I, II, Praha 1913, str. 827 a 941.

26) Fr. D v o r n í k , Manuel I. etc., str. 63 a 67.

27) Letopis Vincenciův a Jarlochův, Praha 1957 (Zd. Píala), str. 101 - n. Srv. též V. N o v o t n ý , České dějiny, str. 939-n. Novotný uvádí, že Vladislav byl prostředníkem sjednávání míru mezi byzantským císařem a uherským králem v roce 1163. Podle Novotného byla v témže roce dojednána i svatba Vladislavovy vnučky s císařovým synovcem (viz dále v textu).

Milána na pomoc římskému císaři Vladislav zavázal bez konsensu "omnium primatum Bohemiae", což mu čeští velmoži ostře vyčítali.²⁸⁾

V období knížecí i královské vlády Vladislava se setkáváme s představou totožnosti panovníka s korunou (státem).²⁹⁾ Panovník se ještě sám považuje a je považován za vlastníka patrimonii (státu).³⁰⁾ Již od 10. století se čeští panovníci začínali nazývat králi (Boleslav I.). V 11. století se objevuje teorie o přenesení království (translatio regni) z Moravy do Čech. Podle ní jsou čeští panovníci dědici tradic velkomoravských a pokračovateli krále Svatopluka.³¹⁾

Proti odstředivým tendencím místních feudálů se Vladislav snažil najít oporu v církvi. Jedním z dokladů je udělení imunitní listiny olomouckému biskupu Jindřichu Zdíkovi. Za pomoc v boji proti moravským knížatům vyňal Vladislav poddané olomouckého biskupa ze své pravomoci a podřídil je výhradně biskupu.³²⁾ Dalším dokladem Vladislavovy spolupráce s církví je skutečnost, že povolal další mnišské řády do českých zemí. Podporoval základní a budování zejména premonstrátských a cisterciáckých klášterů. I účast Vladislava na křížácké výpravě je dokladem jeho politické koncepce vycházející ze spolupráce s církví.

Vladislav se pokoušel čelit v českých zemích důsledkům feudální rozdrobenosti. Šlo ovšem o pokusy, které měly pouze částečný a dočasný úspěch. Rovněž budování Pražského hradu vypovídá o politické nutnosti a ctižádosti Vladislava vytvořit skutečně reprezentační sídlo silného panovníka a významné centrum dvorského života, schopné vyrovnat se jiným dvorům evropským.

Panovnická ideologie Vladislava I. má kořeny již v době předcházející (zvláště panování krále Vratislava I.) a na druhé straně tvoří nezbytný základ a východiště pro studium panovnické ideologie posledních Přemyslovců a Lucemburků.

28) K. M a l ý , Počátky českého sněmovnictví (do konce 14. století), Česká národní rada. Sněm českého lidu, Praha 1970, str. 81.

29) Pojem "koruny" se teprve vytváří. "Corona regni" je sice v Čechách poprvé doložena v příjemecké listině po roce 1158 za panování Vladislava I., význam tohoto pojmu však není zcela jasný. (CDB I, str. 214-216, N. 245, zvl. str. 215).

30) K. M a l ý , Zločin urážky panovníka, str. 146, t ý ž , Počátky českého sněmovnictví, str. 89. Jen v zdánlivém rozporu s myšlenkou, že panovník je vlastníkem patrimonii (českého státu) je představa o tom, že skutečným vlastníkem českého státu je sv. Václav (na nebesích) a panovník je pouze dočasným správcem (na zemi).

31) V. V a n ě š e k , Dějiny státu a práva, str. 68. Srv. též E. M i - c h á l e k , K dějinám české státnosti ve 14. století, Právněhistorické studie 18, 1974, str. 303-304.

32) CDB I, N. 157 a 158, str. 161-165. Viz též Dějiny Československa do roku 1437, Praha 1971 (autoři Fr. K a v k a a Z d. B u c h v a l d e k), str. 111.

II. VÝZNAM KRÁLOVSKÉHO TITULU PRO VLADISLAVA I. JAKO ČESKÉHO PANOVNÍKA

V roce 1156 slavil císař Friedrich I. Barbarossa sňatek s dcerou burgundského vévody Beatricí. Okázalé svatby ve Würzburgu se účastnil i císařův příbuzný, český kníže Vladislav se svým bratrem Děpoltem. Ve Vladislavově doprovodu byli i pražský biskup Daniel a vyšehradský probošt Gervasius. Je více než pravděpodobné, že císař Friedrich pozval Vladislava na svatbu již s úmyslem získat ho pro výpravu do Milána.³³⁾

Při této příležitosti došlo mezi císařem Friedrichem a knížetem Vladislavem k politické rozmluvě, již byli přítomni i Vladislavovi rádci biskup Daniel a probošt Gervasius. Co bylo obsahem tohoto tajného jednání? Nechme promluvit pražského kanovníka kronikáře Vincencia "... quod si dux Wlad(izlaus) in persona sua cum militia sua, prout melius potest, ad obsidendum Mediolanum imperatori auxilium prebere promiserit, cum regio diademate decorare et in augmentum honoris sui ei castrum Budisin se reddere promittit".³⁴⁾

Kníže Vladislav návrh přijal a svůj slib pomoci císaři stvrdil přísahou. Mimo Daniela a Gervasia nikdo z Čechů o této úmluvě nevěděl. Postup Vladislava je typický pro panovníka rozvitého středověku, který za rozhodující považoval vlastní vůli bez ohledu na názor feudalisty.³⁵⁾

Na císařském sněmu v Řezně vložil 11. ledna 1158 císař Friedrich za přítomnosti vysokých světských a církevních hodnostářů knížeti Vladislavu na hlavu královský diadém. Vladislav poté slíbil pomoc při obléhání lombardského města Milána, které se nechtělo podrobit císaři.³⁶⁾

Po návratu do Prahy svolal Vladislav obecný sněm. Zde oznámil úmysl účastnit se po boku císaře válečné výpravy do Lombardie a pokořit prastaré královské město Milán. Někteří velmoži projevíli nespokojenost, že Vladislav se rozhodl k válečnému tažení do Itálie bez jejich souhlasu. Zdá se, že byli nespokojeni rovněž proto, že tušili existenci tajné dohody z Würzburgu.

Vladislav nakonec takticky velmožům ustoupil a prohlásil výpravu do Milána za dobrovolnou. Účastníkům slíbil hodnosti a peníze. Slíbe-

33) Letopis Vincenciův, str. 68.

34) Tamtéž. Latinská citace převzata z PRB - díl II, Praha 1874, str. 424.

35) Letopis Vincenciův, předmluva 2d. Píaly, str. 19, 2d. P í a l a , Přemyslovské Čechy, str. 123.

36) Letopis Vincenciův, str. 71.

ná odměna a vidina kořisti způsobily, že se mnoho Čechů účastnilo se zbraní v ruce italského válečného tažení.³⁷⁾

Vladislavův slib pomoci císaři při obléhání Milána, který měl budít dojem, že je oplacením pocty prokázané císařem Vladislavu a tedy důsledkem, byl ve skutečnosti ve vztahu ke korunovací v obráceném poměru. Obrovské finanční prostředky vynaložené Vladislavem na milánskou výpravu byly získány z poddaného lidu, na jehož úkor takto Vladislav královské čelenky dosáhl.

Na základě Vincenciovy kroniky mohli bychom podat podrobné líčení milánské výpravy. Zde však postačí konstatovat, že po tuhých bojích se Milán císaři podrobil. Dne 8. září 1158 došlo k uzavření míru a na počest vítězů byla uspořádána v poraženém Miláně honosná slavnost, "... Domnus autem imperator imperiali diademate exornatus in medio tentorio suo tribunali residens, ubi hec fiebant diuina, ..., domnum Wl(adizlaum), regem Boemie, ..., regio donat et exornat diademate".³⁸⁾

Císař udělil Vladislavu také erb - stříbrného jednoocasého lva v červeném poli, který nahradil svatováclavskou plaménkovou orlici.³⁹⁾

Vladislav byl tedy korunován dvakrát. Pokusme se vysvětlit, proč tomu tak bylo. Nejdříve je však nutné zmínit se ještě o listině vydané císařem Friedrichem 18. ledna 1158 v Řezně, kterou uděluje knížeti Vladislavu a jeho nástupcům právo nosit čelenku.⁴⁰⁾

Císař dále stanoví, "... aby řečený český kníže Vladislav směl nositi čelenku v ty časy, kdy my nosíme korunu a odznak slávy, totiž o Narození páně, o velikonocích a o letnicích, a nařto o svátku svatého Václava a svatého Vojtěcha ...". Na jedné straně lze tuto formulaci chápat jako privilegium, na druhé však šlo ze strany císaře dále-

37) Tamtéž, str. 72. Připomeňme, že teprve v inauguračním diplomu z roku 1310 slibuje Jan Lucemburský české šlechtě "... že totiž urození a zemané nejsou povinni, ani my je k tomu nemáme z nějakého důvodu donucovat, táhnouti na nějakou výpravu mimo hranice území Čech a Moravy ...". (Prameny k dějinám státu a práva v Československu, Praha 1974, III. vyd., PF UK, I. část - uspořádal V. V a n ě ě k , str. 86).

38) Letopis Vincenciův, str. 87-88. PRB, str. 442, odtud latinské citace.

39) J. P e t r á ň , Český znak, Praha 1970, str. 13. V. V o j t ě š e k , Naše státní znaky, Praha 1921, str. 7-8. V. V a n ě ě k , Dějiny státu a práva, str. 69. Srv. Kroniku tak řečeného Dalimila - PRB III, Praha 1882, str. 96. Rodový přemyslovský znak - plaménková orlice - byl užíván v Čechách jako státní znak do 13. století. Od doby Přemysla Otakara II. se stal českým státním znakem stříbrný dvouocasý lev na červeném štítě. Šlo o vylepšený erb původně jednoocasého lva, který získal Vladislav I. od císaře Friedricha v Miláně. Tento erb sloužil nejdříve spíše jako osobní znak panovníka, zatímco plaménková svatováclavská orlice zůstávala nadále známkou českých zemí, jejichž patronem byl sv. Václav.

40) CDB I, str. 176, N. 180, viz též Minulost našeho státu v dokumentech, Praha 1971, str. 33-34. Odtud též citace dále v textu.

ko spíše o omezení českého panovníka, neboť z listiny vyplývá, že v jiné dny český panovník čelenku nosit nesmí.

Platnost listiny byla dosvědčena významnými vysokými světskými a církevními hodnostáři. Mezi svědky však chybí jméno Arnalda, arcibiskupa mohučského a arcikanceláře, k jehož arcidiecézi patřily i Čechy. Místo něho ověřil pečeť císaře Friedricha a stvrdil platnost listiny kancléř Reinald.

V Řezně získal Vladislav podle soudobých pramenů diadema, podle listiny z 18. ledna zlatý kruh - čelenku - circulus.⁴¹⁾ Po vložení diadematu na hlavu Vladislava císařem 11. ledna v Řezně nenásledoval žádný církevní obřad, při kterém by došlo k pomazání Vladislava na krále. V listině z 18. ledna je Vladislav důsledně nazýván knížetem.⁴²⁾

Nabízí se vysvětlení, že ozdobení knížete Vladislava diademem bylo jen jakýmsi příslibem, nikoli plnoprávným aktem korunovace. Mohlo jít o příslib do budoucna, oficiálně a veřejně učiněný. Měl znamenat asi toto: dodrží-li Vladislav svůj závazek pomoci císaři při obléhání Milána, dostojí také císař svému slibu a obdaří Vladislava královským titulem. Tento výklad by mohl být podepřen i skutečností, že až po milánské korunovaci užívá císařská kancelář pro Vladislava titul rex Boemiae.⁴³⁾ Po "korunovaci" v Řezně nazývá římský císař Vladislava - magnus dux.⁴⁴⁾ Vladislav sám však po Řezně užívá titul - Boemorum rex.⁴⁵⁾

Někteří badatelé považují již korunovaci v Řezně za plnoprávnou. Vladislav si prý korunu, kterou získal v Řezně, nechal v Praze a proto mu císař na počest vítězství u Milána půjčil jednu ze svých četných korun.⁴⁶⁾

41) Srv. např. Letopisy hradištsko - opatovické - PRB II, str. 400. Zde je uvedeno, že Vladislav získal diadem. Pouze mnich sázavský ve své kronice píše (PRB, str. 265) - "... accipe ex dei gratia et nostra benevolentia tibi, quam tradimus, regni coronam et regiae potestatis et honoris dignitatem in regno tuo. Et haec dicens iussit profferri coronam auream gemmis, pretiosis lapidibus mire adornatam, qua videlicet ipse imperator in summis festivitatibus uti ferebatur". Je třeba říci, že v užívání termínu corona, diadema a circulus není v pramenech jednota. Přesto lze však konstatovat, že v převážné většině případů je termín corona užíván pro korunu císařskou a termín diadema, popřípadě circulus pro korunu královskou.

42) J. C i b u l k a, Český řád korunovační, str. 163. Podle středověkého nazírání bylo pomazání nedílnou součástí korunovačních obřadů a pouze "pomazaný" král byl plnoprávným panovníkem.

43) K tomu P. E. S c h r a m m, K a i s e r, Könige und Päpste, IV/2, str. 533-535.

44) Tamtéž, str. 534.

45) CDB I, str. 178-179, N. 182 a 183.

46) Fr. P a l a c k ý, Dějiny národu českého v Čechách a v Moravě, I, Praha 1904, str. 243 a 248.

Ve světle Vincenciovy zprávy je tento výklad nesprávný. Vincencius uvádí, že v Řezně císař Vladislava královským diadémem ozdobil, kdežto v Miláně jej královským diadémem ozdobil a obdaroval. Z této skutečnosti se dá vyvodit, že v Miláně císař Vladislava skutečně korunoval. Tím, že Vladislavu královský diadém daroval, demonstroval císař pravoplatnost udělení královského titulu.⁴⁷⁾

Na závěrečném ceremoniálu v Miláně byla sloužena mše a na korunovací Vladislava tím padalo podle tehdejšího nazírání jisté posvěcení, i když k pomazání Vladislava na krále nedošlo. Nedochovala se rovněž žádná zpráva o tom, že by Vladislav byl na krále pomazán později v Praze.⁴⁸⁾

Ze strany církevní byl Vladislavu královský titul upírán. Papežská kancelář důsledně titulovala Vladislava po jeho milánské korunovací ve svých listinách *illustris dux*. Papež Hadrián IV. se cítil dotčen, že ho císař nežádal o svolení k udělení královské hodnosti českému panovníku a proto v opozici k císaři českému panovníku královský titul nepřiznával. Teprve v roce 1171 přiznává papež Alexandr III. Vladislavu královský titul. Děje se tak v souvislosti se sporem mezi císařem a Vladislavem, na jehož straně stál papež, o obsazení arcibiskupství v Salcburku.⁴⁹⁾

Po pokoření Milána se Vladislav vrátil se svými věrnými do Prahy bez svého rádce biskupa Daniela. Císař si podržel biskupa v Itálii udánlivě proto, že znal dobře italsky, a mohl být tím císaři prospěšný.⁵⁰⁾ Byl to však pravý důvod? Uveďme v této souvislosti opět císařskou listinu z ledna 1158. Na jednom místě se zde praví, že českému knížeti nemá být čelenka ve dnech, kdy ji může nosit, vkládána na hlavu nikým jiným, než pražským biskupem Danielem, případně olomouckým biskupem Janem. Není spíše pravým důvodem to, že císař přece jen neměl v úmyslu královskou hodnost Vladislava naplno a bez výhrad uznávat? Nebyly zde přece jen určité ohledy na papeže a na církev? Nabízí se ovšem domněnka, že císař úmyslně nežádal papeže o souhlas k udělení královské hodnosti Vladislavovi. Důvodem mohla být císařova

47) FRB II, str. 424 a 442. S výjimkou Vincencia se v našich pramenech o korunovací v Miláně nehovoří.

48) J. C i b u l k a, Český řád korunovační, str. 163.

49) P. E. S c h r a m m, K a i s e r, Könige und Päpste, IV/2, str. 536. Srv. CDB I, str. 228, N. 258. Též V. Novotný, České dějiny, I, II, str. 985 - n. Zde se hovoří o obsazení arcibiskupství v Salcburku.

50) Letopis Vincenciův, str. 88. Biskup Daniel zastával v Itálii funkci "*imperialis curiae iudex in tota Italia*", srv. V. V a n ě ě k, Pronikání římského a kanonického práva na území dnešního Československa od 2. pol. 9. století do 1. pol. 14. století, Právněhistorické studie 12, Praha 1966, str. 31. Uveďme v této souvislosti, že biskup Daniel přinesl po návratu z Milána do Čech *Decretum Gratiani*.

snaha, aby udělení královské hodnosti Vladislavu bez souhlasu papeže bylo ne zcela právně relevantní. Nechtěl Friedrich Vladislava tak i nadále udržet v jisté vázanosti vůči své osobě? Pokus o vymanění z vázanosti k římskému císaři můžeme spatřovat v roce 1173, kdy se král Vladislav vzdal trůnu ve prospěch svého nejstaršího syna Bedřicha (prosazující se princip primogenitury) a svěřil mu vládu nad českou zemí. Císař měl Vladislava za zlé, že bez porady s ním odstoupil a slavnostně nastolil svého syna na český trůn.⁵¹⁾ Je ovšem třeba konstatovat, že z hlediska řezenské listiny z roku 1158, která přiznávala právo nosit circulus Vladislavu i jeho nástupcům, nebyl Vladislav nijak zavázán radit se o nástupnictví svého syna s římským císařem. Přesto císař dosáhl s podporou českých velmožů, kteří Vladislava rovněž zazlívali, že se s nimi neradil o nástupnictví,⁵²⁾ Bedřichova odstoupení a českým knížetem se stal "selský kníže" Soběslav, syn Soběslava I.⁵³⁾

Dostáváme se k nejzávažnější otázce a sice, jaký význam mělo udělení královské hodnosti pro Vladislava. V první řadě znamenalo posílení Vladislavovy osobní prestiže uvnitř i vně státu a promítlo se i do panovnické ideologie. Samotný titul krále nedával ovšem panovníku více moci a více vlivu. Záleželo na celém komplexu objektivních a subjektivních podmínek, to znamená na mocenském rozložení sil ve společnosti a v neposlední řadě i na osobních vlastnostech panovníka. To vše determinovalo skutečné postavení, skutečnou moc i vliv panovníka ve státě i v Evropě.⁵⁴⁾

Závěrem je třeba konstatovat, že "udělení" královského titulu Vladislavovi (analogicky to platí i pro Vratislava II.) bylo jen formálním potvrzením toho, na co si čeští panovníci již dávno činili oprávněný nárok.⁵⁵⁾

51) Letopis Vincenciův a Jarlochův (Jarloch), str. 116. Novotný ve svých Českých dějinách uvádí, že Vladislav se vzdal trůnu ve prospěch svého syna Bedřicha koncem roku 1172. (Srv. str. 998-1001.)

52) Letopis Vincenciův a Jarlochův (Jarloch), str. 117.

53) V souvislosti s odstoupením krále Vladislava V. Novotný v Českých dějinách (str. 1001) uvádí, že císař Friedrich Barbarossa, "užívaje vhodné chvíle k zrušení daného slova, jímž královského titulu panovníkům českým propůjčil dědičně", usiloval o rozšíření vlivu říše vůči českým zemím.

54) Zd. F i a l a , Přemyslovské Čechy, str. 153.

55) Viz k tomu V. V a n ě ě k , Dějiny státu a práva, str. 72. T ý ž autor, Stát Přemyslovců a středověká "říše", I. vyd., Praha 1945, str. 56-n.

ZUR FRAGE DER KÖNIGSWÜRDE UND DER HERRSCHERIDEOLOGIE DES BÖHMISCHEN KÖNIGS VLADISLAV I.

Karolina Adamová

Resümee .

Die vorliegende Abhandlung zerfällt in zwei Teile. Der erste behandelt die charakteristischen Wesenszüge der böhmischen Herrscherideologie des 12. Jahrhunderts, wobei die Herrscherideologie des Fürsten und nach dem Jahre Königs Vladislav hervorgehoben wird. Während seiner Regierung als König brachte Vladislav die Prinzipien der Herrscherideologie zur weiteren Entfaltung, deren Träger er bereits als Fürst gewesen war (Idee eines starken Herrschers).

Im zweiten Teil wird der Krönung Vladislavs zum König von Böhmen Aufmerksamkeit gewidmet. Der Königstitel bedeutete für den böhmischen Herrscher eine Stärkung seines persönlichen Prestiges innerhalb und ausserhalb des Staates. Die Erteilung des Königstitels an Vladislav seitens des römischen Kaisers war allerdings kein konstitutiver Akt, sondern lediglich eine Bestätigung dessen, worauf die böhmischen Herrscher schon lange mit Recht Anspruch erhoben hatten.